

Editor:

Museu d'Història de
Barcelona (MUHBA)
Institut de Cultura
Ajuntament de Barcelona

Director MUHBA:
Joan Roca i Albert

Direcció Quarhis:
Julia Beltrán de Heredia

Secretària de redacció:
Vanesa Triay

Consell de redacció:

Xavier Aquilué (MAC)
Julia Beltrán de
Heredia (MUHBA)
Josep Guitart (UAB)
Josep M. Gurt (UB)
Albert López (DiBa)
Magí Miret (GC)
Carme Miró (ICUB)
Miquel Molist (UAB)
Isabel Rodà (UAB)

Avaluadors externs:

Luis Caballero Zoreda
Carmen Fernández Ochoa
Sauro Gelichi
Jean Guyon
Simon Keay
Bernat Martí
Lucy Vallauri
Desiderio Vaquerizo
Giuliano Volpe

Control gràfic:

Emili Revilla

Disseny gràfic:

PFP
(Quim Pintó,
Montse Fabregat)

Realització:

Edicions Hipòtesi, SL

Impressió:

Índice Arts Gràfiques, SL

Imatges de la coberta:

El Born CC-Pep Parer
i Ignasi Camps

ISSN

1699-793X

Dipòsit legal

B-9715-2005

© dels textos els autors
© de l'edició

**Museu d'Història
de Barcelona**

Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona
Plaça del Rei, s/n
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
[www.museuhistoria.bcn.
cat/quarhis](http://www.museuhistoria.bcn.cat/quarhis)

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II·ANY 2014·NÚM.10·ISSN 1699-793X
256 PÀGINES · BARCELONA

SUMARI
SUMARIO
SUMMARY
SOMMAIRE

9-11	PRESENTACIÓ JOAN ROCA I ALBERT
12-13	EDITORIAL JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO
16-28	EL BORN, UNA CIUTAT SOTA UN MERCAT EL BORN I EL CONEIXEMENT HISTÒRIC ALBERT GARCIA ESPUCHE
30-55	EL JACIMENT ARQUEOLÒGIC DE L'ANTIC MERCAT DEL BORN. LA SEVA DARRERA FASE D'ÚS (1700-1717) PERE LLUÍS ARTIGUES CONESA ANTONI FERNÁNDEZ ESPINOSA
56-68	EL BORN I LA CULTURA MATERIAL DE 1700 JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO
70-93	EVOLUCIÓ GEOMORFOLÒGICA DEL BARRI DE LA RIBERA EN ÈPOQUES HISTÒRIQUES RAMON JULIÀ BRUGUÉS SANTIAGO RIERA MORA
	NOTES I ESTUDIS
96-121	ESCULTURES ROMANES DE <i>BARCINO</i> MONTSERRAT CLAVERIA NADAL EVA M. KOPPEL GUGGENHEIM ISABEL RODÀ DE LLANZA
122-139	LA REPRESENTACIÓN DEL RAPTO DE GANÍMEDES EN LA HABITACIÓN 3 DE LA <i>DOMUS</i> DE AVINYÓ (BARCELONA): UN <i>UNICUM</i> EN LA PINTURA PROVINCIAL ROMANA ALICIA FERNÁNDEZ DÍAZ LORENZO SUÁREZ ESCRIBANO
140-162	LA MURALLA ROMANA DE BARCELONA, UNA EMPRESA DE FINALS DEL SEGLE III ALESSANDRO RAVOTTO
164-179	EL PRIMER TESTIMONI ARQUEOLÒGIC DE LA PESTA NEGRA A BARCELONA: LA FOSSA COMUNA DE LA BASÍLICA DELS SANTS MÀRTIRS JUST I PASTOR JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO IRENE GIBRAT PINEDA
173	ANNEX 1. Estudi de les restes tèxtils dels enterraments de la fossa de la Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor de Barcelona SÍLVIA CARBONELL BASTÉ
178	ANNEX 2. Estudi de la composició de les mostres de teixit dels enterraments de la fossa de la Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor de Barcelona ENRIC CARRERA I GALLISSÀ
180-199	LA SÉPULTURE MULTIPLE DE LA BASILIQUE DES SAINTS MARTYRS JUST ET PASTOR : BIO-ARCHÉOLOGIE DES RESTES HUMAINS SACHA KACKI DOMINIQUE CASTEX
	NOTICIARI
202-204	PROJECTE PREHISTÒRIA AL PLA DE BARCELONA
205-206	LA MURALLA ROMANA EN EL MARC DEL PLA <i>BARCINO</i> . PROJECTES I RESULTATS DE L'ANY 2013
207-208	PLA <i>BARCINO</i> . LA BASÍLICA DELS SANTS MÀRTIRS JUST I PASTOR: LA CIUTAT CRISTIANA I VISIGODA
209-211	IMPACTE TECNOLÒGIC EN EL NOU MÓN COLONIAL. CANVI CULTURAL EN ARQUEOLOGIA I ARQUEOMETRIA CERÀMICA (TECNOLONIAL)
213-215	BIBLIOGRAFIA PUBLICADA SOBRE ARQUEOLOGIA DE BARCELONA
217-227	TEXTOS EN CASTELLANO. SÍNTESIS
229-238	ENGLISH TEXT. SUMMARY
239-250	TEXTES EN FRANÇAIS. RÉSUMÉ
251-255	NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS A QUARHIS

**EL BORN,
UNA CIUTAT SOTA
UN MERCAT**

**EL BORN,
UNA CIUDAD DEBAJO
DE UN MERCADO**

**EL BORN, A CITY
UNDERNEATH
A MARKET**

**LE BORN, UNE VILLE
SOUS UN MARCHÉ**

EL BORN I EL CONEIXEMENT HISTÒRIC

El coneixement sobre el jaciment del Born està vinculat, en bona part, al que ja es tenia abans d'excavar a l'interior del vell mercat. Resulta clau no perdre de vista el coneixement sobre el conjunt de la ciutat i sobre les seves parts, i tenir en compte l'evolució de tot plegat. Convé situar l'àrea del jaciment del Born en el context del Quarter

de Mar i entendre'n l'evolució i la del global barceloní. Els canvis continus que es produïen en les estructures físiques i les activitats que s'hi duïen a terme no sempre són perceptibles en el jaciment. I els objectes trobats són una part molt petita, quantitativament i qualitativament, dels que realment existiren allà.

La continuïtat de la recerca és una de les condicions imprescindibles per a un futur prometedor del Born.

Paraules clau: Barcelona i Catalunya, centre actiu i centre passiu, Quarter de Mar, Rec Comtal, pedres, objectes i documents, interdisciplinarietat.

EL BORN Y EL CONOCIMIENTO HISTÓRICO

El conocimiento sobre el yacimiento del Born está vinculado en gran medida a al que ya teníamos antes de excavar en el interior del antiguo mercado. Resulta clave no perder de vista el conocimiento sobre el conjunto de la ciudad y sobre cada una de sus partes, y tener en cuenta toda su evolución. Conviene situar el área del yacimiento del Born en el contexto del Quarter de

Mar y entender su evolución y la del global barcelonés. Los cambios constantes que se producían en las estructuras físicas y las actividades que se llevaban a cabo no siempre son perceptibles en el yacimiento. Y los objetos hallados constituyen una muy pequeña parte —cuantitativa y cualitativamente— de los que allí existieron en realidad.

La continuidad de las investigaciones es una de las condiciones imprescindibles para un futuro prometedor del Born.

Palabras clave: Barcelona y Cataluña, centro activo y centro pasivo, Quarter de Mar, Rec Comtal, piedras, objetos y documentos, interdisciplinarietà.

EL BORN AND HISTORICAL KNOWLEDGE

Knowledge of El Born site is largely linked to the knowledge we had before excavating inside the old market. It is essential not to overlook the knowledge of the whole of the city and its parts, and consider an overall evolution. It is worth locating the area of the Born site within the context of the *Quarter de Mar* (Sea Quarter) and understand

its evolution and the overall evolution of Barcelona. The ongoing changes taking place in the physical structures and the activities carried out there are not always evident on the site. Moreover, the objects found represent a very small part, quantitatively and qualitatively, of those which actually existed there.

Research continuity is one of the essential conditions for a promising future for El Born.

Key words: Barcelona, Catalonia, active centre, passive centre, *Quarter de Mar*, Rec Comtal, stones, objects, documents, interdisciplinary approach.

LE BORN ET LE SAVOIR HISTORIQUE

Les connaissances sur le gisement du Born sont en grande partie liées à ce que l'on savait avant de fouiller à l'intérieur du vieux marché. Il est particulièrement important de ne pas perdre de vue les connaissances sur l'ensemble de la ville et sur ses parties et de tenir compte de l'évolution du tout. Il convient aussi de situer la zone du gisement du Born dans le contexte

du *Quarter de Mar* (quartier de la mer) et d'en comprendre l'évolution ainsi que celle de l'ensemble de Barcelone. Les changements continus qui se produisaient dans les structures physiques et les activités que l'on y pratiquait ne sont pas toujours perceptibles dans le gisement. Quant aux objets trouvés, ils représentent une très petite partie quantitative et

qualitative de ce qui y a véritablement existé.

La poursuite de la recherche est une des conditions indispensables pour un futur prometteur du Born.

Mots clé : Barcelone, Catalogne, centre actif, centre passif, *Quarter de Mar*, Rec Comtal, pierres, objets, documents, interdisciplinarietat.

El context global de coneixement

El coneixement sobre el jaciment del Born està vinculat, en bona part i lògicament, al que ja es tenia abans d'excavar a l'interior del vell mercat. El treball fet els darrers anys, en el seu conjunt i des de totes les disciplines, ha ampliat i millorat aquest coneixement, i facilitarà una difusió d'un abast impensable sense l'existència i preservació de les restes arqueològiques.

Durant les tres últimes dècades s'ha produït un increment gran i crucial del coneixement sobre l'"estructura urbana" de la Barcelona del període 1516-1714 (i, en menor mesura, del període 1300-1516): evolució del teixit urbà, relacions amb l'economia, caracterització de zones, distribució a l'espai de les activitats, implantació de la riquesa en els diferents sectors, relacions amb Catalunya i la resta del món...¹

El coneixement fins ara acumulat sobre la ciutat i sobre el jaciment del Born cal abordar-lo tenint en compte les diferents escales possibles d'aproximació: el país i la seva xarxa de ciutats, la ciutat de Barcelona i les seves activitats, els barris i els seus trets específics, les famílies i els diferents models de cases, els interiors domèstics i els objectes. Unes escales de comprensió que no convé separar quan s'aborda la recerca sobre una societat urbana. Totes les escales d'aproximació es retroben, per descomptat, al Born: el país, la seva economia, les seves relacions exteriors, les vicissituds polítiques i bèl·liques i les seves conseqüències...; la ciutat, amb estructures i elements funcionals cabdals, com ara el Rec Comtal, la claveguera major o del Merdençar, l'estanc del tabac, les successives cases de la neu...; els barris, amb aspectes que cal subratllar com ara les pavimentacions, les clavegueres i els pous d'aigües brutes als carrers, els triquets, les tavernes, els hostals, les botigues i tallers...; les famílies i els habitatges, d'una banda amb la successió d'ocupants i de llurs activitats i relacions i, d'una altra, amb l'evolució de les estructures arquitectòniques, la transformació al llarg del temps dels interiors domèstics, la presència de qüestions i elements interessants, com ara les obres de refor-

ma o de transformació radical de les cases, els pous morts, els pous d'aigua neta, els conductes per a l'aigua de pluja, els forns, l'equipament de les cuines, les cavallerrisses, les escales rectes o de caragol, els paviments...

Resulta del tot imprescindible circular constantment d'una escala a l'altra, de la gran a la petita i a l'inrevés. En aquest sentit, és important no perdre de vista la relació entre Catalunya i Barcelona, sobretot si es volen entendre processos essencials de canvi a la ciutat en el període 1550-1640, que van marcar la situació global fins a l'etapa dels enderrocs per fer la Ciutadella, que són l'origen del jaciment. En aquella etapa crucial es va produir una descentralització de l'activitat industrial des de Barcelona a les poblacions d'una "corona territorial" al seu voltant (amb un radi d'uns 50 quilòmetres), amb especialització de dites poblacions i el reforçament de Barcelona com a centre director, de realització de processos finals de producció, de distribució i intercanvi amb el món (Garcia Espuche, 1998) (fig. 1). Això permet saber, per exemple, que l'àrea del Rec Comtal no era en absolut la mateixa el 1500 i el 1700; i que l'àrea artesanal-comercial havia vist també una notable transformació.

Resulta igualment clau no perdre de vista el coneixement sobre el conjunt de la ciutat i sobre les seves parts, i tenir en compte l'evolució de tot plegat. Barcelona era molt diversa, amb diferències de tota mena que es podien apreciar quan es passava de qualsevol zona a les veïnes. És imprescindible tenir en compte el coneixement sobre la globalitat per entendre les característiques i les funcions urbanes de l'àrea del jaciment i de cada un dels sectors que la componen. Perquè cal ser conscients que l'àrea del jaciment del Born era un fragment de ciutat format per la suma de diferents sectors de caràcter molt divers. La síntesi de l'estructura socioeconòmica de la ciutat elaborada per al període inicial del segle XVIII permet ubicar aquestes subàrees del jaciment i els seus respectius trets en el conjunt d'una ciutat que presentava dos "centres", el "passiu" i l'"actiu", aquest segon conformat per

1. Es tracta d'àmbits de coneixement habitualment treballats en el si de l'anomenada "Història Urbana". Una síntesi d'aquest coneixement es pot trobar en els articles inicials de cada volum de la *Història de Barcelona* publicada per l'Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana. Una síntesi de l'evolució general de Barcelona i Catalunya durant els segles XVI, XVII i l'inici del XVIII (Garcia Espuche, 2007: 71-95).

les funcions i espais comercials-artesanals, mariners-portuaris i industrials, i una “perifèria”² (fig. 2, quadern a color).

En una escala d’aproximació més reduïda, cal situar l’àrea del jaciment del Born en el context del Quarter de Mar (exactament el futur “Barri 4” de l’Administració borbònica). Aquest sector ha estat essencial en la història de la ciutat i la seva evolució, ateses les seves importants funcions urbanes, i resulta, no cal dir-ho, singularment interessant (Garcia Espuche, Guàrdia Bassols, 1986).

En aquest sentit, val la pena referir-se a la urbanització, *ex novo*, d’una part del Quarter de Mar feta al final del segle XIII i l’inici del XIV (fig. 3). Es tracta del creixement urbà més notable del període a Catalunya i presenta un enorme interès per la forma en què es va pensar i produir. De tal manera que la seva anàlisi és, potser, l’aportació més destacada feta en el si de la recerca vinculada al Born. Un element fonamental en aquesta gran expansió urbana és el control i l’ús de l’aigua del Rec Comtal com a motor creatiu de la urbanització, incidint decisivament sobre l’àrea a llevant i al nord de la sèquia. Es tractava de fer servir l’aigua del rec amb la màxima eficàcia per tal d’alimentar indústries, regar horts i netejar clavegueres a l’àmplia zona esmentada, que esdevenia un espai amb funcions clau a la ciutat (fig. 4). L’altre motor crucial de la dita urbanització era la voluntat de situar acuradament diversos oficis en els nous espais creats. La distribució dels dits oficis es va pensar abans de la urbanització i s’aconseguí portar-la a terme des del seu mateix inici gràcies als mecanismes tècnico-legals continguts en el model de contracte emfitèutic (Garcia Espuche, 2009; 2011: 26-33)³ (fig. 5).

La claveguera del carrer dels Corders de Viola visible al jaciment del Born, relativament profunda, mostra un dels conductes que baixaven des del carrer de les Canals i que tenien la funció d’alimentar activitats, a més de les lògiques d’una claveguera. Aquests conductes es podien netejar a voluntat i fàcilment, a través de la complexa xarxa creada mitjançant el Rec Comtal i la bassa dels

molins de la plaça de la Blanqueria. Més a llevant, ja fora del jaciment, aquestes conduccions eren més amples i a l’aire lliure, i requerien fins i tot ponts per salvar-les (seguint una manera de fer que s’havia implantat a Europa segles abans) (Guillermé, 1983). Per descomptat, tan sols amb l’estudi de la claveguera citada del jaciment seria impossible valorar l’enorme importància de la creació urbanitzadora medieval a llevant del Rec Comtal i al sud del carrer de les Canals (nom, per cert, ben significatiu).

Hem pogut analitzar, amb un cert detall i amb el suport de la informació facilitada pel fogatge de 1363, l’evolució del Quarter de Mar: la transformació resulta molt complexa, com és lògic en una zona de gran pes funcional que formava part d’una ciutat dinàmica i canviant com Barcelona (fig. 6, quadern a color). En el període 1300-1640 no s’hi va produir cap etapa d’immobilisme, per descomptat, però durant aquests quatre segles es van mantenir amb més o menys intensitat alguns trets bàsics, subratllats o desdibuixats segons els casos: els de centre artesanal-comercial d’una àmplia zona al voltant de la plaça del Born, la plaça Major de Barcelona; els industrials del sector servit pel Rec Comtal que, en el fragment del Quarter de Mar, igual que en el més septentrional, havien disminuït clarament en intensitat després de 1550; els mariners i portuaris de les illes de la Ribera; els perifèrics de la zona a llevant de la sèquia⁴.

Per a la comprensió de l’àrea del jaciment, resulta també essencial tenir en compte l’evolució de la ciutat i del Quarter de Mar al final del segle XVII i l’inici del XVIII. En efecte, amb l’eclosió, a partir de 1670, de les activitats econòmiques basades en els productes en alça, sobretot l’aiguarent i el tabac, es va produir la transformació de la zona del Bornet i del carrer de Bonaire, esdevinguda cada vegada més central. Al Bornet es va ubicar, de forma “pionera”, la important adrogueria de la família Duran i el seu estanc del tabac, amb una capacitat econòmica molt elevada en el conjunt de Catalunya. Mentre que al carrer de Bonaire es van situar els grans mercaders de

2. És fonamental saber, en cada cas i també en el del jaciment del Born, si s’està al davant d’un fragment del centre “actiu”, del centre “passiu” o de la “perifèria”, o al davant d’un espai que inclou parts de més d’una d’aquestes zones estructurals.

3. Un exemple posterior en el temps però del tot similar s’ha pogut estudiar amb el detall de l’establiment emfitèutic de cada casa i la seva posterior construcció per a la ciutat de Mataró (Garcia Espuche, Guàrdia Bassols, 1990).

4. La Ribera dels segles XVI i XVII era, estrictament, el conjunt d’illes estretes i llargues situades entre el convent de Santa Clara i el palau del Virrei, i entre el carrer de Bonaire i la “muralla vella” (amb front al gran espai quasi buit d’edificacions ubicat davant de la platja). El carrer, d’un sol costat, limit de la Ribera obert a aquest gran espai, era el carrer Gran de la Ribera. Aquest barri fou eliminat amb la construcció de la Ciutadella, tret de l’illa del costat del palau del Virrei.

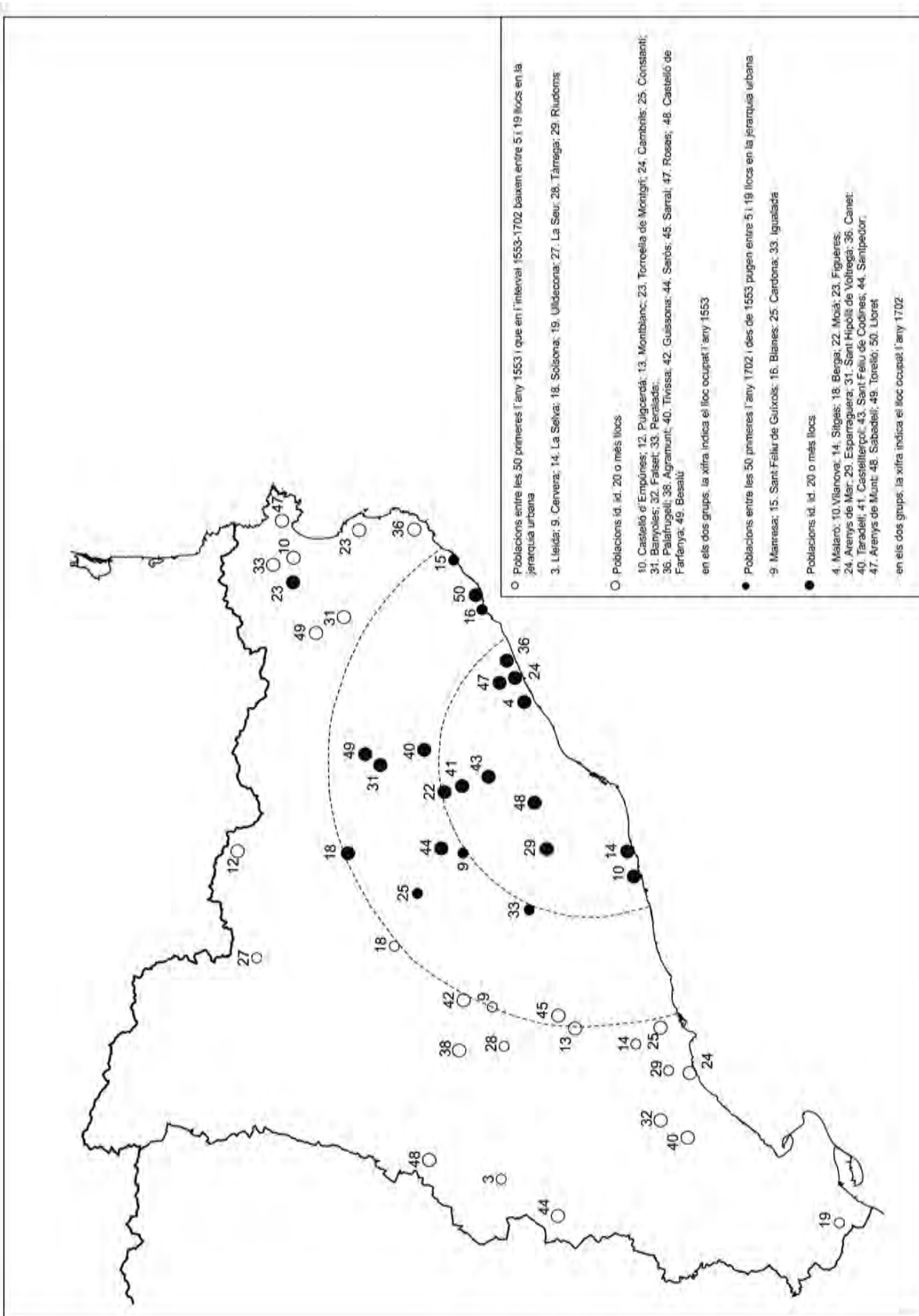

Figura 1
 Canvis en l'ordenació demogràfica de les 50 primeres poblacions catalanes, entre 1553 i 1702.
 [Autor: A. Garcia Espuche]

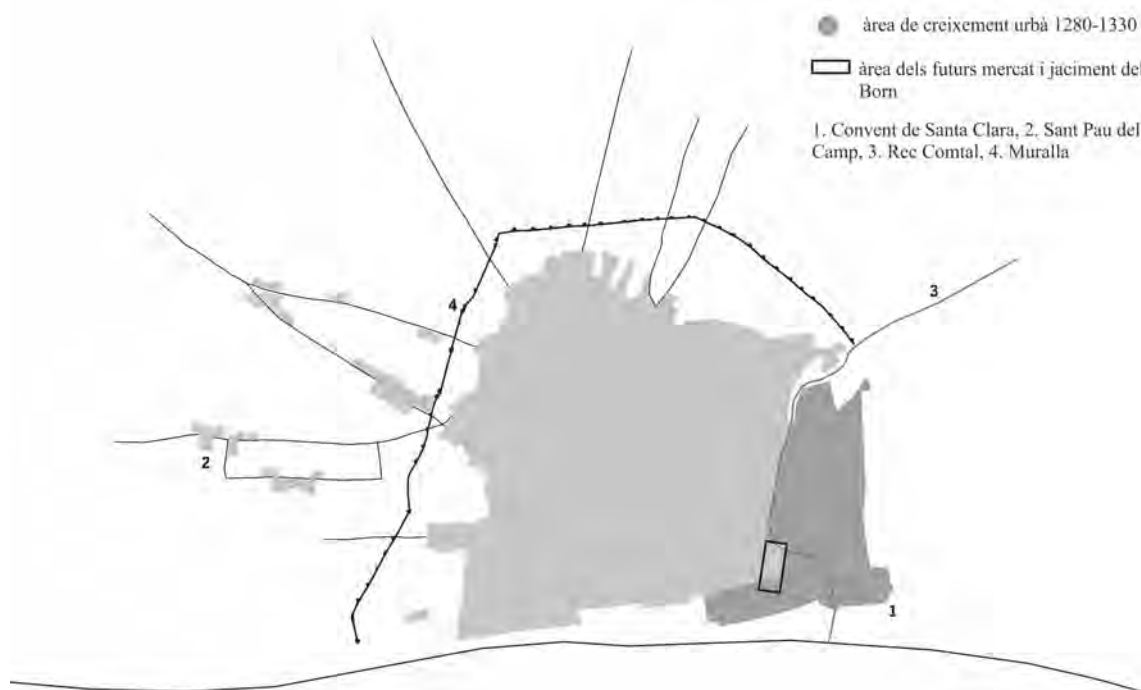

Figura 3
 Barcelona al 1330 i creixement urbà 1280-1330.
 [Autor: A. Garcia Espuche]

l'aiguardent, assenyaladament els també pioners Joan Kies i Arnold Jager, cònsols d'Holanda i els mercaders més actius del país, i els Fontaner: tots ells amb un peu "productor" posat al Camp de Tarragona (i altres punts com ara Mataró) i una relació intensa amb Holanda i Anglaterra, especialment Amsterdam, port d'arribada de bona part de l'aiguardent català. Mentre es produïa aquesta transformació en les activitats econòmiques, tenia lloc una subdivisió de les cases en un sector, com el Bornet, que rebia molta més pressió que abans. El moment final d'aquesta àrea del jaciment era clarament de transició entre la vella situació, força perifèrica, i la nova, més central: si bé s'hi instal·laven personatges de gran relleu econòmic, persistien característiques clarament "marginals", com ara la permanència d'oficis com el de calderer que, com que resultaven molestos per als veïns, eren "expulsats" a zones de baixa condició socioeconòmica i poc denses.

Trets singulars del jaciment del Born

Resulta molt avantatjós, des del punt de vista del coneixement i de la difusió, que el jaciment del Born inclogui àrees de caràcter molt divers. Hi trobem fragments dels tres components del tronc vertebrador de l'activitat de la ciutat. Un fragment del sector comercial d'una ciutat cada vegada més directora del país, representat per un Bornet i un carrer de Bonaire en alça; un fragment de la zona industrial del Rec Comtal, en clar declivi a causa dels canvis esmentats en la distribució de la indústria a Catalunya; un fragment de les illes de cases de caràcter mariner, també en descens d'intensitat, atesa la paral·lela descentralització de barques i de mariners cap a la costa propera a Barcelona; i un fragment de l'àrea perifèrica, en aquest cas la de llevant de la ciutat. Només quedaria per incloure-hi una representació del centre passiu (administratiu, religiós, residencial "singular"...). Així, doncs, el jaciment pot complir, amb una facilitat

Figura 4

Sistema de recs i clavegueres del nou sector urbà.

[Autor: A. Garcia Espuche]

- Sistema de recs i clavegueres en el nou sector urbà
- ① Rec Comtal
- ② Carrer de les Canals
- Jaciment del Born

eficaç, la missió de difondre no només “allò que s’hi troba”, sinó una idea prou entenedora del conjunt de la ciutat.

Un altre avantatge del jaciment és el fet que la seva àrea urbana quedava a una cota inferior a la de la zona de Santa Maria del Mar. Això va fer innecessari l’enderroc total de les cases suprimides per fer la Ciutadella: tan sols va caldre derruir-les fins a un cert nivell (fig. 7). Per crear l’esplanada del fort no era precís enderrocar del tot les parets, sinó preocupar-se d’omplir tota la zona de terres i desferra per aconseguir una cota més elevada que l’abans existent entre la muralla de llevant i Santa Maria del Mar. D’aquesta manera, l’altura mitjana de les estructures conservades al jaciment del Born és força considerable⁵.

En tot cas, allò que ha resultat més determinant pel jaciment del Born és l’enorme informació documental que es pot associar a les persones i a les cases del seu fragment urbà⁶. El punt de partida fonamental d’aquesta recerca identificadora és, com per a qualsevol altre àmbit de la ciutat del segle XVII i l’inici del XVIII, l’*apeo* o descripció inicial del cadastre borbònic, fet el maig de 1716. Aquest extraordinari conjunt documental permet situar, amb precisió, cada casa i cada família a l’espai urbà, associant persones als espais del jaciment⁷. A partir d’aquesta feina, es pot, gràcies sobretot a la documentació notarial, associar una gran massa d’informació sobre els habitants i les

seves activitats, sobre l’estructura física de les cases, sobre els interiors dels habitatges i les botigues, i sobre els objectes que s’hi trobaven. Aquest fet és, lògicament, el que ha sorprès i interessat més. Els habitants de l’àrea del jaciment són “ presents ” al jaciment amb nom i cognom, acompanyats de llurs relacions familiars i socials, i de llurs activitats laborals i econòmiques; els pisos superiors de les cases hi són també, habitació per habitació, i igualment s’hi troben els objectes que ocupaven aquests espais en diversos moments de la seva història.

La quantitat i la complexitat de la informació és tan gran que un problema no menor que inevitablement es planteja és quina és la millor manera per poder-la transmetre. En efecte, tractant-se d’un fragment de ciutat complex d’una ciutat capital, les relacions entre les dades obtingudes demanarien formats d’explicacions “en xarxa dinàmica”, més que no pas les maneres força lineals, però obligades, d’un llibre o d’un recorregut explicatiu pel jaciment⁸.

Un aspecte fonamental en el coneixement que es deriva directament de l’estudi de la documentació associada al jaciment és el fet de disposar d’informació sobre les famílies que van viure en aquella zona en períodes anteriors als moments finals d’enderroc de la zona. En moltes de les cases les podem conèixer, retrocedint en el temps, fins al segle XVI i, en d’altres, fins al XIV. La documentació notarial permet obtenir aquest coneixement i el fogatge

⁵ El carrer del Born al Pla d’en Llull pujava de cota en direcció al Born i, per tant, els fonaments de les estructures excavades a la zona de l’actual aparcament de la plaça Comercial quedaven a una cota més alta que els del jaciment del Born. En el moment de fer l’esplanada del fort, les parets d’aquest sector es van haver d’enderrocar fins més a prop dels fonaments i, per tant, les estructures trobades eren menys altes que a l’interior del mercat (a més d’estar lògicament afectades per instal·lacions i conduccions diverses, inexistents al dit mercat). Les cases del jaciment es van enderrocar fins a la cota que permetia recuperar les reixes de les finestres, etc. L’altura conservada permet, per exemple, constatar la típica disposició d’“estudis” (o “entresòls”, altra manera de dir-ho en el període) a mig replà de l’escala del pati (és el cas de la casa Colomer).

⁶ La recerca sobre les persones, activitats i cases, i sobre l’evolució de tot plegat, es pot fer igualment per a qualsevol àrea de la ciutat, cosa que es podrà comprovar amb la recerca en marxa des de fa un temps sobre el carrer de Montcada, i ara vinculada al desenvolupament del Museu de Cultures del Món.

⁷ En el cas del Barri 4 (el vell Quarter de Mar), els encarregats de confeccionar l’“apeo” inicial del cadastre no van fer la descripció de les cases ni en van donar les seves afrontacions (o límits amb les propietats colindants). Així, ajuda molt a situar cada família de l’àrea del jaciment al seu lloc i completar correctament la identificació de famílies i cases, el document que anomenem “Llibre de les Valoracions”, que aporta una llista de les cases que calia enderrocar per fer la Ciutadella, amb les dades de propietaris, mides de cada solar i valoració econòmica de les estructures existents. Disposem de me’s d’una versió (AHCB, Patrimonial, X, 5, Libro en donde queda sentado...; i AHCB, Consell de Cent, Dietari dels Administradors de la Ciutat, XXV, 44, Estado de las casas..., publicat per Salvador Sampere i Miquel a la seva coneguda obra *Los terrenos de la Ciudadela*. La transcripció? que en va fer en aquest treball, però, e’s enormement deficient, amb molts dels noms de persones i d’oficis que apareixen escrits erròniament (fins i tot el més que conegut Salvador Feliu de la Peña, consta erròniament, transcrit com Salvador Filuí). A més, en el cas del Barri 4 és del tot necessari fer servir la riquíssima documentació notarial per assegurar que cada casa queda ben situada a l’espai i identificada amb una família. Sense tot això i sense un profund coneixement de la ciutat del període (una autèntica especialització) és fàcil equivocar-se. Així, Salvador Sampere i Miquel va cometre errors molt evidents en els plànols que va publicar a les seves conegudes obres *Topografía de Barcelona, Rodalia de Corbera i Los terrenos de la Ciudadela*. En algun dels plànols, que presenten versions radicalment contradictòries, Sampere va literalment inventar un seguit d’illes de cases al bell mig del Pla d’en Llull. D’altra banda, en la situació? de les propietats a la zona del Bornet i del carrer del Born al Pla d’en Llull, resulta ben palpable que en va desplaçar algunes i que les va situar a les illes de cases properes a aquelles en les quals realment estaven situades. Així?, els errors resulten ben visibles a les illes situades entre el carrer dels Xucles i el d’en Roldor, on dibuixa, d’una manera totalment forçada, parcel·les que no tenen res a veure amb les mides donades pel “Llibre de les Valoracions”. La documentació? notarial, utilitzada exhaustivament, permet, per contra, situar amb precisió? i enormes graus de redundància en la comprovació? cadascuna de les propietats i famílies. L’existència de les excavacions permet, ara, comprovar que les mides d’aquestes propietats, ja sabudes documentalment, coincideixen una a una i en el seu lloc amb les que es poden prendre al jaciment.

⁸ Queda encara força informació inèdita associable al jaciment (tota publicació té un límit i l’obra *La Ciutat del Born...* va arribar al volum màxim raonable). A més, existeixen moltes maneres d’explicar el jaciment i la ciutat a través d’aquest. A més d’una narració divulgativa de síntesi, es poden articular molt diverses “visites”, incidint en un paràmetre o en un altre, de la mateixa manera que succeeix quan expliquem la ciutat actual.

- mariners, patrons, barquers...
 - macips de ribera...
 - tartaners
1. Santa Maria del Mar, 2. Convent de Santa Clara, 3. Convent de Sant Agustí, 4. Plaça del Born, 5. Pla d'en Llull, 6. Rec Comtal

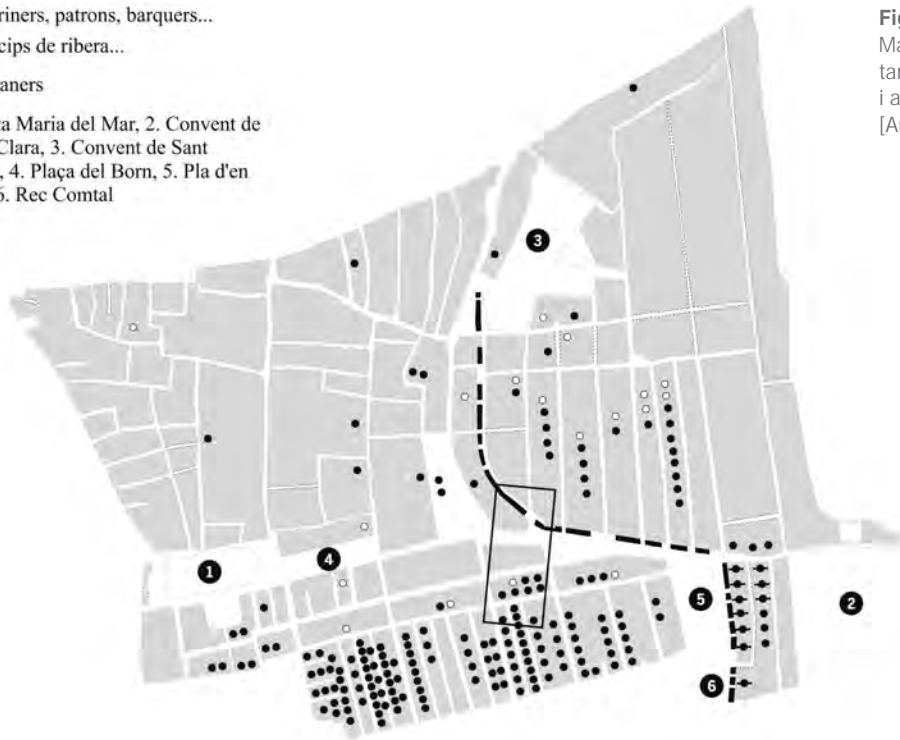
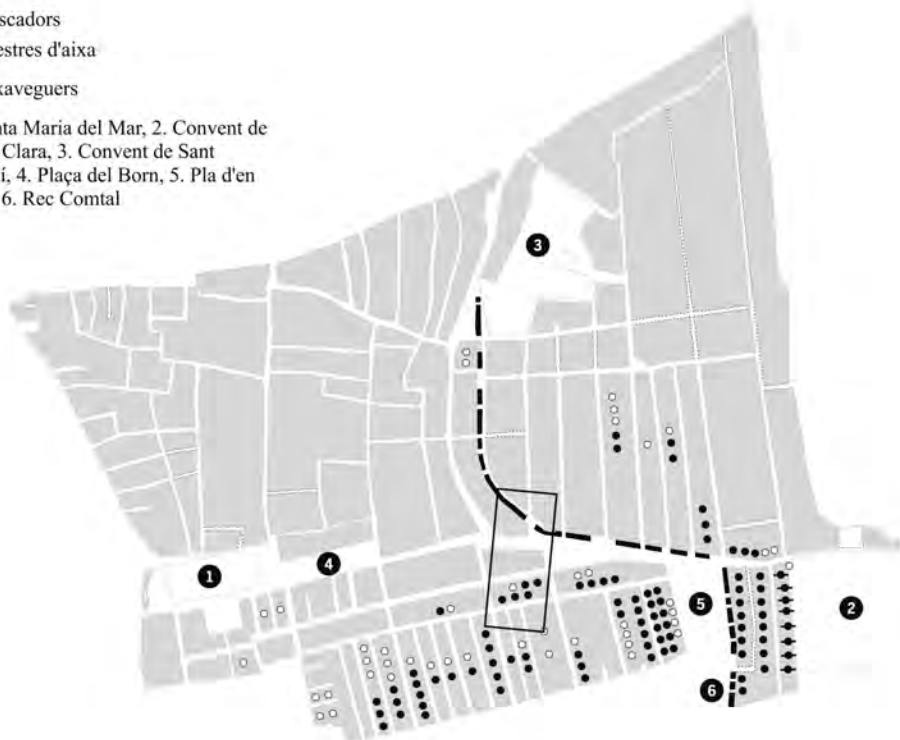

Figura 5

Mariners, patrons, barquers, macips de riba, tartaners, pescadors, mestres d'aixa, i aixaveguers al Quarter de Mar, 1363. [Autor: A. Garcia Espuche]

- pescadors
 - mestres d'aixa
 - aixaveguers
1. Santa Maria del Mar, 2. Convent de Santa Clara, 3. Convent de Sant Agustí, 4. Plaça del Born, 5. Pla d'en Llull, 6. Rec Comtal

de 1363 resulta un punt cronològic sòlid en aquest recorregut “invers” d’obtenció de dades⁹.

Aquest fet dota el coneixement sobre la zona del jaciment d’un component essencial: la possibilitat de fer anàlisis d’evolució. No tan sols del conjunt de l’àrea en qüestió, cosa a la qual es pot arribar, *grosso modo*, a partir dels estudis sobre el conjunt de la ciutat i dels seus barris, sinó sobretot de les transformacions de les cases i dels canvis en els seus ocupants. Per a un nombre apreciable dels habitatges del jaciment es disposa de diversos inventaris *post mortem* de dates successives, un fet que facilita l’estudi de l’evolució de diverses variables relacionades amb les famílies que perduraren a la seva casa durant diverses generacions i que permet l’anàlisi de la transformació dels interiors domèstics, siguin o no de la mateixa família, etc. Entre d’altres coses, aquesta possibilitat permet confirmar la millora constant dels nivells de vida al llarg de tot el segle XVII, molt en especial en les capes mitjanes i baixes de la societat¹⁰.

En contrast amb la gran massa d’informació obtinguda gràcies a la documentació, el volum de dades extretes directament del jaciment resulta inevitablement més escàs. Aquesta comparació, però, és poc interessant des del punt de vista del coneixement finalment obtingut i de l’interès del Born. Tant és d’on provinguin les dades obtingudes i que es poden finalment transmetre. Allò que ha comptat més és l’existència i la preservació del jaciment, que han permès destinar esforços de recerca i de difusió d’una altra manera difícils de portar a terme¹¹. I, des del punt de vista de la recerca, el més important és la suma dels treballs documental i arqueològic, amb el suport de l’esmentada presència física del jaciment i dels objectes que s’hi han trobat.

Es disposa d’una informació molt àmplia i molt diversa sobre l’“espai viscut” del jaciment (i sobre el context de la societat urbana barcelonina) i es pot gaudir de la immersió en l’escenari del dit coneixement, amb el que això suposa d’enriquiment en múltiples sentits. Per descomptat, el fet que el jaciment del Born mostri els efectes posteriors de la derrota de 1714 (i que existeixi precisament per això) contribueix a aquest enriquiment, sumant-se a l’emoció cognitiva de presenciar espais que podem omplir amb informacions de persones amb nom i cognom¹². El que fa del Born un cas no tan sols singular, sinó extraordinari, és aquesta valuosa suma d’elements.

La col·laboració entre disciplines ha estat clau en l’acumulació de coneixement que ha sorgit directament o indirecta de l’estudi del sector del jaciment¹³. Això ha quedat de manifest en l’enfocament metodològic i en els resultats de la col·lecció *La Ciutat del Born. Barcelona 1700*, un conjunt de dotze obres que ha permès la col·laboració entre diverses disciplines i quaranta professionals del coneixement històric, un fet no gaire habitual¹⁴.

Cal dir, però, encara que sigui breument, que la gran aportació al coneixement feta directament des del jaciment arqueològic s’ha basat en els objectes trobats i en el seu detallat i aprofundit estudi¹⁵. Treballs com els que s’han portat a terme sobre les pipes o sobre les ceràmiques importades, per esmentar només dos casos, han resultat fonamentals. Ja sabíem de la notable importància del consum de tabac al final del segle XVII i també coneixíem documentalment que la importació de pipes des d’Holanda o Anglaterra era molt considerable, amb viatges que feien arribar cada vegada a Barcelona desenes de milers d’unitats. L’estudi de les pipes del jaciment, però,

9. És perfectament possible situar tots els caps de foc del fogatge de 1363 (o d’altres fogatges de dates properes) a l’illa de cases on van viure. Els fogatges no permeten precisar més, fins al nivell de la parcel·la o casa, però resulten evidentment molt útils.

10. Es pot establir una comparació evolutiva en els casos de les dotze cases del sector del jaciment del Born que ens ofereixen més d’un inventari *post mortem*, o en els de les set famílies d’aquest sector urbà per les quals comptem amb aquest tipus de document per a dues o tres generacions. Això permet comprovar la millora de la qualitat de vida (García Espuche, 2012).

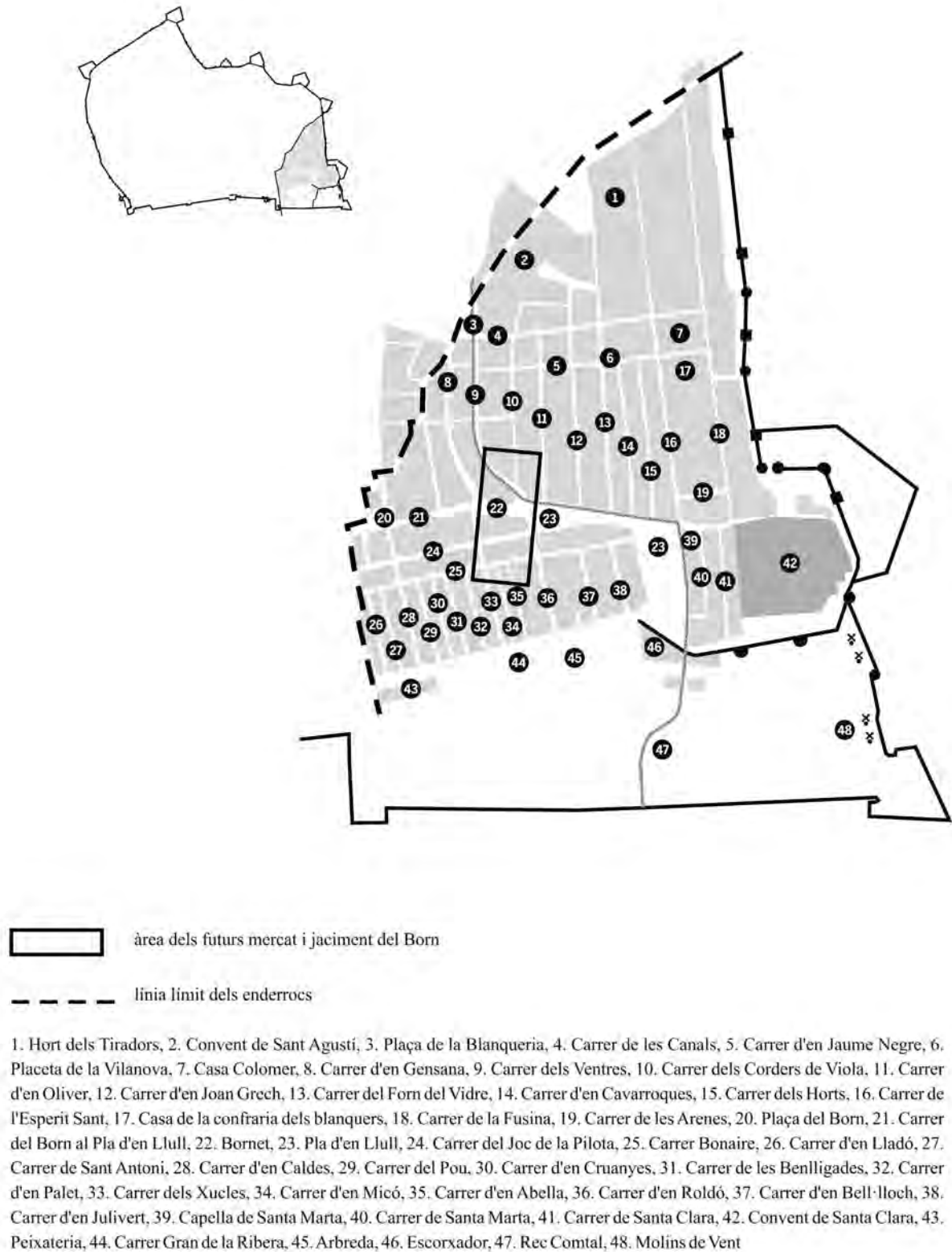
11. L’obra *La Ciutat del Born...* i la col·lecció *La Ciutat del Born. Barcelona 1700* no s’haurien fet. I hem de tenir en compte que les seves aportacions van molt més enllà de l’àmbit del jaciment. Han permès aprofundir en el coneixement de la societat barcelonina, en aspectes inèdits diversos i crucials.

12. El jaciment del Born no va ser un escenari bèl·lic important (només va veure el pas fugaç d’un contraatac final desesperat), ni es pot dir que el general Villarroi hi caigués ferit (això va succeir uns 150 metres més cap a llevant). Allò que és veritablement dramàtic és que fou tota la ciutat la que va esdevenir escenari bèl·lic, en ser tota ella bombardejada amb duresa. I és impactant, sobretot, copsar al jaciment les conseqüències de les decisions dels vencedors després de 1714: les barbaritats perpetrades en la fredor posterior a la guerra, com ara l’enderroc de mil cases per fer la Ciutatella (xifra molt exacta), són molt més reprovables que aquelles comeses en el fragor dels combats.

13. Conèixer a fons la història de la ciutat i totes les publicacions que aporten dades vinculades a un jaciment és lògicament fonamental abans de treure conclusions de l’estudi arqueològic. La memòria arqueològica del jaciment del Born afirma que les illes de la part del jaciment més propera al mar es van urbanitzar al segle XV. Es tracta, però, de les illes de la Ribera, entre el carrer de Bonaire i el carrer Gran de la Ribera, urbanitzades al final del segle XIII i l’inici del XIV. Fins i tot podem saber els caps de foc que vivien a la zona, situant-los tots, amb absoluta precisió, per a l’any 1363, a cada una de les illes de la Ribera (gràcies al fogatge de 1363 conservat, com els altres fogatges, a l’Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i ben conegut des de l’obra clàssica de Carreras Candi).

14. Allò que compta és el coneixement i són lamentables les posicions estèrils de tipus “corporatiu”.

15. L’exposició permanent d’*El Born Centre Cultural* i els treballs publicats a la revista *Quarhis* i a la col·lecció *La Ciutat del Born. Barcelona 1700* mostren prou clarament la qualitat i la riquesa de resultats del treball fet a partir dels objectes.

Figura 7

Sector demolit per formar l'esplanada i aixecar la Ciutadella, situat en el conjunt de la ciutat.

[Autor: A. Garcia Espuche]

ha permès no només tenir-les físicament presents, sinó informar, per exemple, sobre els tallers on foren fetes. En altres casos, el rescat dels objectes s'ha sumat a la informació documental i ha permès conclusions interessants. Si sabíem que a les botigues de Barcelona es venien força "rellotges d'os", un objecte del jaciment, treballat en os i identificat com un fragment d'un rellotge de sol, ha permès aprofundir en la idea de la notable importació a la capital catalana dels rellotges d'aquesta mena que es produïen a Nuremberg. Si coneixíem l'existència de pedres per registrar la claveguera major, fins i tot amb les seves mides, el jaciment ha permès verificar els llocs exactes on eren. Si sabíem que diversos calderers tenien casa i taller al Bornet i que aquest ofici emprava, per treballar, una mena de tamboret amb un pal on es posava la peça per colpejar-la, ara el jaciment ens mostra les línies tallades en la pedra del portal on quedaven encaixats els dits tamborets. Si la documentació ens informava sobre les estubes d'adroguer i, més en concret, de la que existia a l'adrogueria dels Duran, el jaciment ens en mostra la disposició i mides; i el mateix passa amb els forns per fer melindros dels adroguers: ara podem examinar al jaciment el que pertanyia als mateixos Duran. Si estàvem assabentats que la incorporació als edificis d'escales de caragol accessibles directament des del carrer va permetre, en un moment concret, la subdivisió de les cases, separant els pisos superiors dels altres, el jaciment ens permet comprovar-ne la ubicació, la forma i les mides¹⁶. I es podria afegir un ampli seguit de casos semblants que arriben fins a situacions que caracteritzen el jaciment del Born: coneixem amb detall la vida i activitats de l'hostaler i llogater de mules Antoni Oliach, podem situar-nos a la seva casa sabent perfectament la distribució planta a planta i els objectes presents a cada habitació, i resulta possible tenir a les mans un dels plats que mostren el nom de família Oliach¹⁷.

Des del punt de vista més global del coneixement dels segles XVI i XVII, el Born ha permès sumar evidències per acabar amb el tòpic de la "decadència" del període. D'una altra banda, el paper d'ampli i brillant difusor de coneixement que té el Born és quelcom molt important, ja que tot i la solidesa de les proves i dels arguments, canviar un tòpic tan arrelat com el de la "decadència" no era gens fàcil¹⁸.

Algunes lliçons del Born

De cara a futurs treballs, no és sobrer esmentar aquí, sense ànim d'exhaustivitat, algunes consideracions metodològiques que tenen en part a veure amb l'"experiència Born".

Una qüestió fonamental que cal tenir present en l'estudi d'una ciutat com Barcelona és l'evidència de la seva transformació contínua i, encara més, de la transformació incessant de tots els seus habitatges. Aquesta és una qüestió que totes les disciplines interessades en el coneixement històric urbà han de recordar sempre. De vegades, en els jaciments arqueològics no es poden apreciar canvis notables a les cases en el decurs del temps, perquè aquests canvis no afectaren ni els fonaments ni els murs de càrrega. Al llarg dels quatre segles d'evolució de l'àrea del jaciment del Born, però, les estructures físiques van estar sotmeses, com totes les altres de la ciutat, a una enorme quantitat de modificacions. Algunes eren transformacions petites, producte de la reparació constant de les cases que tenia a veure amb el caràcter dels contractes emfitèutics associats a aquestes, que obligaven a inversions anuals de conservació. Unes altres suposaven alteracions radicals. La casa Boixadors del jaciment del Born no és un exemple de "típic palau medieval català", sinó el resultat de sumar diverses cases petites per fer-ne una de gran. Justament al contrari, algunes cases de la part sud-oest del Bornet, no eren les habituals cases medievals

16. L'estudi de la documentació associada al jaciment ha permès descobrir alguns elements importants de les cases que no s'havien tingut mai en compte, com ara els "corredors" o galeries cobertes que, situades a l'espai dels patis en un determinat moment, permetien unir parts de la casa sense haver de passar forçosament per un seguit de cambres. A partir d'aquesta constatació, s'han pogut localitzar més exemples fora de l'àrea del jaciment (a la documentació i fins i tot algun cas encara existent).

17. A més de l'"emoció cognitiva" que provoca això (com altres molts elements del jaciment), aquest és un tema molt interessant: sembla prou clar que en el moment del matrimoni, quan el cognom del marit passa a ser l'"únic" dels dos de la parella, la creació de la vaixella amb el dit cognom era un hàbit del tot comú.

18. Podem comparar, per exemple, el títol del volum signat per Núria Sales "Els segles de la decadència (segles XVI a XVIII)" (Sales, 1989), amb la situació actual, recollida per exemple per Ramon Alcoberro l'estiu del 2013 a "«Decadència», un concepte a abandonar" (*Barcelona Metròpolis*. Núm. 89. [en línia]. Ajuntament de Barcelona. <http://w2.bcn.cat/bcnmetropolis/es/dossier/decadencia-un-concepte-a-abandonar/> <<http://w2.bcn.cat/bcnmetropolis/es/dossier/decadencia-un-concepte-a-abandonar/>>)

En el procés de recerca i difusió, l'estudi de les relacions entre economia i vida cultural, social i quotidiana ha resultat fonamental, amb la demostració de la millora de la vida del conjunt de la població en el període, analitzada a través de l'estudi dels interiors domèstics, la indumentària, els jardins, les festes, la música, la dansa, el joc, etc. Ha quedat patent, però, l'atracció que, per si sols, generen els temes dits de "vida quotidiana", de tal manera que ha esdevingut un component característic del Born que potser dificulta, paradoxalment, que s'apreciï la importància estructural dels dits temes, amb la seva vinculació a l'economia i la cultura.

d'una sola crugia, sinó el resultat d'haver subdividit un gran "alberg" del dit període en unes quantes cases petites¹⁹.

Una altra consideració que cal tenir en compte de cara al futur és la impossibilitat, en molts casos, d'identificar arqueològicament les activitats fetes a les cases. Moltes d'aquestes activitats no deixen rastre recognoscible: és el cas, per exemple, dels triquets o espais de joc oberts al públic. O no deixen un rastre fàcil d'advertir si no es coneix prèviament l'existència de la dita activitat: és el cas, per exemple, de les "cases de la neu" i les seves "cotxes" o espais per "acotxar" el gel. I de la mateixa manera que les estructures físiques es transformaven incessantment, també ho feien els usos que acollien: una casa podia ser, al llarg del temps, l'habitatge d'una família sobresortint, l'espai de vida i de base de treball d'un llogater de mules, un hostal...; i tot sense deixar empremtes apreciables en les restes arqueològiques.

Un altre element que cal tenir en compte és la proporció i el contrast entre els objectes trobats al jaciment i els que realment van existir al llarg dels segles a les cases estudiades. El jaciment del Born és notablement ric amb relació als objectes rescatats. Cal saber, però, que documentalment podem treballar amb la base de més de cinquanta mil objectes (sobretot dels segles XVI, XVII i principis del XVIII), que es trobaven en els habitatges d'aquella zona. I, per descomptat, podem fer-ho també amb la informació de centenars de milers d'objectes localitzats documentalment a les cases de la resta de la ciutat. Això permet estudis quantitius i qualitius d'una gran solidesa, per a la zona del jaciment i per a tot Barcelona. En aquesta comparació, en tot cas, el més rellevant és l'aspecte qualitatiu. Com sabem, una part proporcionalment important dels objectes arqueològics són objectes ceràmics. I no podem perdre de vista que això no pot donar una idea adequada de l'economia, la cultura o la vida quotidiana del període. És evident que els tapissos de

Flandes de la casa Boixadors, de més valor econòmic que el mateix edifici, expliquen molt millor el nivell de riquesa dels ocupants que les ceràmiques que s'han pogut rescatar a l'habitatge. I, en general, res sabríem, sense la documentació, de la riquesa dels interiors domèstics barcelonins en matèria de mobles, cortinatges, objectes decoratius, quadres, joies, etc²⁰.

Un component fonamental de la metodologia de recerca aplicada en el cas del Born (com en altres anteriors) és la confiança posada en les capacitats explicatives de la microhistòria, aplicada tan massivament com es pugui. Si és evident que la visió dels arbres no ens haurien d'impeidir d'entendre el bosc i que cal conèixer aquest per entendre els arbres, és també clar que l'estudi de tots els arbres és necessari per poder comprendre de veritat el bosc. El global i el detall són inseparables i cal saber respondre a preguntes aparentment de detall que no són menors: si no se'ls troba resposta, és que no es coneix bé el conjunt de la realitat històrica en qüestió. Per exemple: com és possible que un pescador (ofici entre els més modestos econòmicament) tingués a casa una arpa, una guitarra i dos guitarrons?; com que un mariner disposés d'una raqueta de jugar a la pilota?; com que un teixidor de lli toqués el violí?; com que un ferrer d'animals fos cap de dansa del seu barri? Des d'un punt de vista més global, preguntes com aquestes, sorgides de l'anàlisi detallada, qüestionen el tòpic de la "decadència", i les respostes només poden venir d'una visió alhora detallada i de conjunt²¹.

Per descomptat, una qüestió fonamental que el Born reforça és la necessitat de treballar en profunditat no tan sols els jaciments i els objectes que s'hi troben, sinó la documentació, en alguns casos vastíssima, que s'hi pot associar²².

En qualsevol cas, la més clara conclusió que es pot extreure del Born és la necessitat de continuar la recerca de l'àrea del jaciment, paral·lelament a l'obligació de fer-ho

19. Les sumes de cases per fer-ne una de més gran, amb centenars d'exemples a la documentació, es feien gràcies a la fàcil alteració d'alguns forjats, per tal que tots quedessin al mateix nivell una vegada units els edificis: unes operacions de gran importància que, lògicament, no deixen rastre (com les inverses) en les parets de planta baixa i els fonaments visibles als jaciments.

20. La prudència que cal aplicar és perfectament compatible amb l'enorme interès dels objectes trobats al jaciment del Born i dels estudis que se n'han fet. I val la pena subratllar que aquesta feina hauria de ser un punt d'inflexió en la consideració dels jaciments del període modern i, també, d'alguns tipus d'objectes, com ara els del joc, que no sempre han merescut una gran atenció.

21. En el cas del conjunt de Catalunya la vaig aplicar amb l'estudi d'alguns milers de minibiografies de membres d'oficis clau en el període de transformació decisiva del país entre 1550 i 1640, a partir bàsicament de la documentació dels arxius notariais d'una vintena de poblacions catalanes (Garcia Espuche, 1998).

22. No cal dir que si això s'hagués fet així en el cas d'altres excavacions barcelonines, s'haurien explicat molt millor els continguts (persones, activitats, elements presents a les cases...) de les àrees urbanes i estructures implicades. En el cas de les excavacions de la plaça Comercial era perfectament possible identificar edificis força destacats i instal·lacions diverses, precisant el nom i cognom dels propietaris i llogaters. Si no es treballen conjuntament totes les disciplines del coneixement històric es poden perdre oportunitats d'eixamplar el dit coneixement i es desaproveiten, almenys en alguna mesura, esforços i diners.

per al conjunt de la ciutat. La constatació de les noves informacions sobre persones i activitats vinculades al jaciment, obtingudes recentment, ho mostren de manera evident²³. Cal continuar el treball arqueològic al jaciment (salvaguardant la possibilitat de la feina futura) i l'estudi de la documentació que pugui aportar més informació en el global i en el detall²⁴. Ja ha quedat escrit diverses vegades que “la continuïtat de la recerca és una de les condicions imprescindibles per a un futur prometedor del Born”²⁵.

BIBLIOGRAFIA

GARCIA ESPUCHE, A. 1998. *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña 1550-1640*. Alianza Editorial. Madrid.

GARCIA ESPUCHE, A. 2007. “Del territorio a la casa. Sobre la decisiva transformación de la Cataluña de los siglos XVI y XVII”. *Historia Social*, 58. pp. 71-95.

GARCIA ESPUCHE, A. 2009. *La Ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII)*. Ajuntament de Barcelona.

GARCIA ESPUCHE, A. 2011. “L'aigua fa la ciutat... i la millora”. A GUÀRDIA, M. (ed.) *La revolució de l'aigua a Barcelona. De la ciutat preindustrial a la metròpoli moderna, 1867-1967*. Museu d'Història de Barcelona. pp. 26-33.

GARCIA ESPUCHE, A. 2012. “Interiors rics, interiors pobres”. *Interiors domèstics. Barcelona 1700*. Col·lecció *La Ciutat del Born. Barcelona 1700*. Institut de Cultura. Barcelona.

GARCIA ESPUCHE, A. 2014. *Una societat assetjada. Barcelona 1713-1714*. Editorial Empúries. Barcelona.

GARCIA ESPUCHE, A.; GUÀRDIA BASSOLS, M. 1986. *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*. Edicions de la Magrana i Ajuntament de Barcelona. Barcelona.

GARCIA ESPUCHE, A.; GUÀRDIA BASSOLS, M. 1990. *La construcció d'una ciutat. Mataró 1500-1900*. Editorial Alta Fulla. Barcelona.

GUILLERME, A. 1983. *Les temps de l'eau. La cité, l'eau et les techniques*. Champ Vallon.

SALES, N. 1989. “Els segles de la decadència (segles XVI a XVIII)”. A VILAR, P. (dir.) *Història de Catalunya*. Volum IV. Edicions 62. Barcelona.

23. L'estudi del període del setge ha permès augmentar les dades sobre alguns dels habitants de la zona del jaciment i sobre el conjunt de la ciutat (Garcia Espuche, 2014).

24. Caldria elaborar una proposta raonada de continuació del treball arqueològic al jaciment, amb els objectius, la justificació d'abordar etapes anteriors al segle XVII i les dificultats que això podria comportar. Cal tenir en compte que en algunes zones del jaciment això ja s'ha pogut fer, fins i tot amb anàlisis químiques, i el resultat no ha aportat res, sobre els segles XIV o XV, que no hagués proporcionat ja la recerca documental. Respecte d'aquesta, sembla més que interessant analitzar el trànsit econòmic entre l'abans i el després del 1714 (és possible, fins i tot, la vinculació a l'àrea del jaciment, ja que personatges com ara els Fontaner o els Milans, que hi van viure, van destacar en el període posterior a la derrota catalana).

25. GARCIA ESPUCHE, A. (2013). “El Born: coneixement i futur”. *Barcelona Metròpolis*. Núm. 89. [en línia]. Ajuntament de Barcelona. <http://w2.bcn.cat/bcnmetropolis/dossier/el-born-i-el-coneixement-historic/>

IL·LUSTRACIONS COLOR

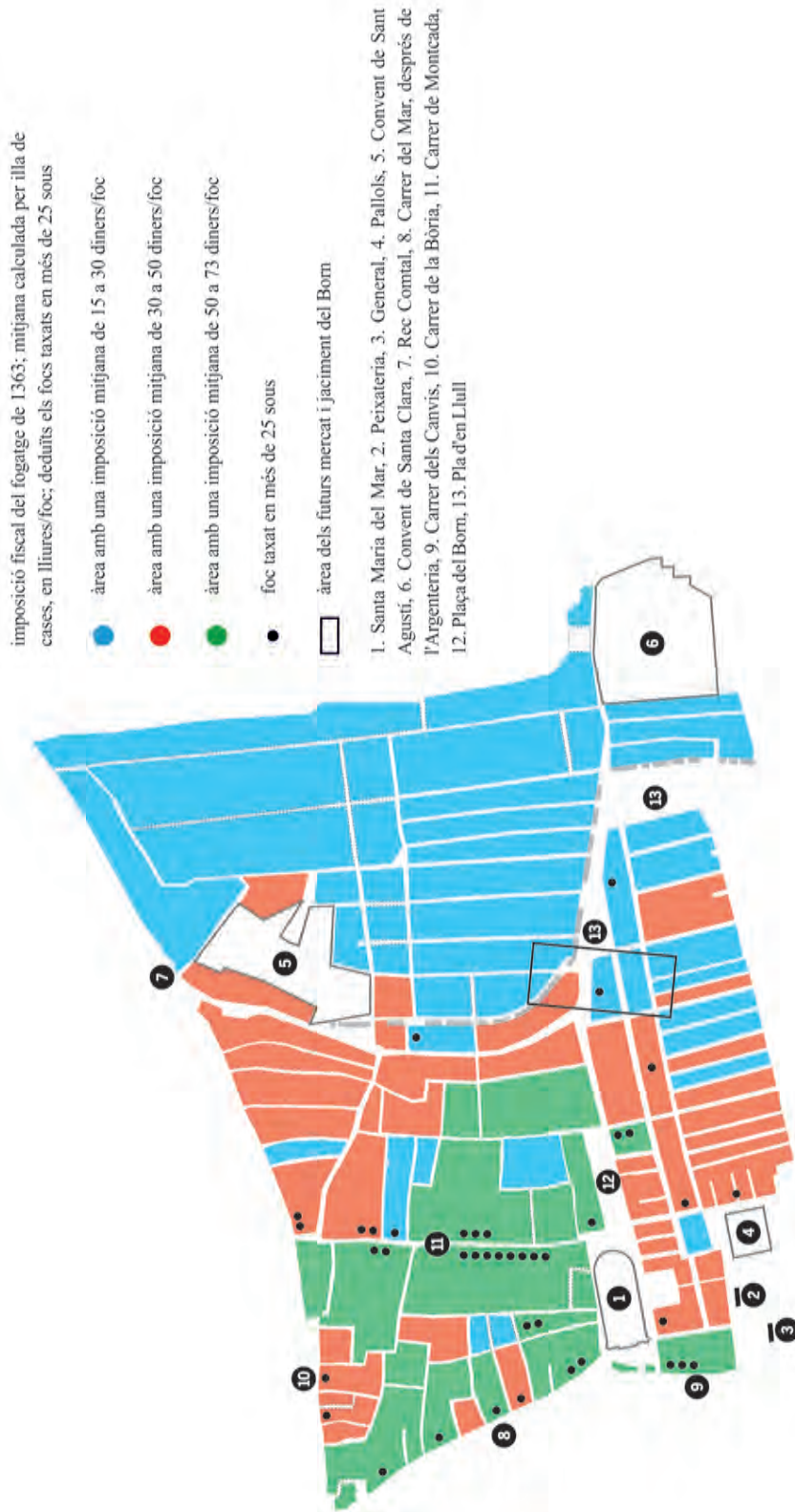

Figura 6
 Distribució de la riquesa al Quarter de Mar, 1363.
 [Autor: A. Garcia Espuche]

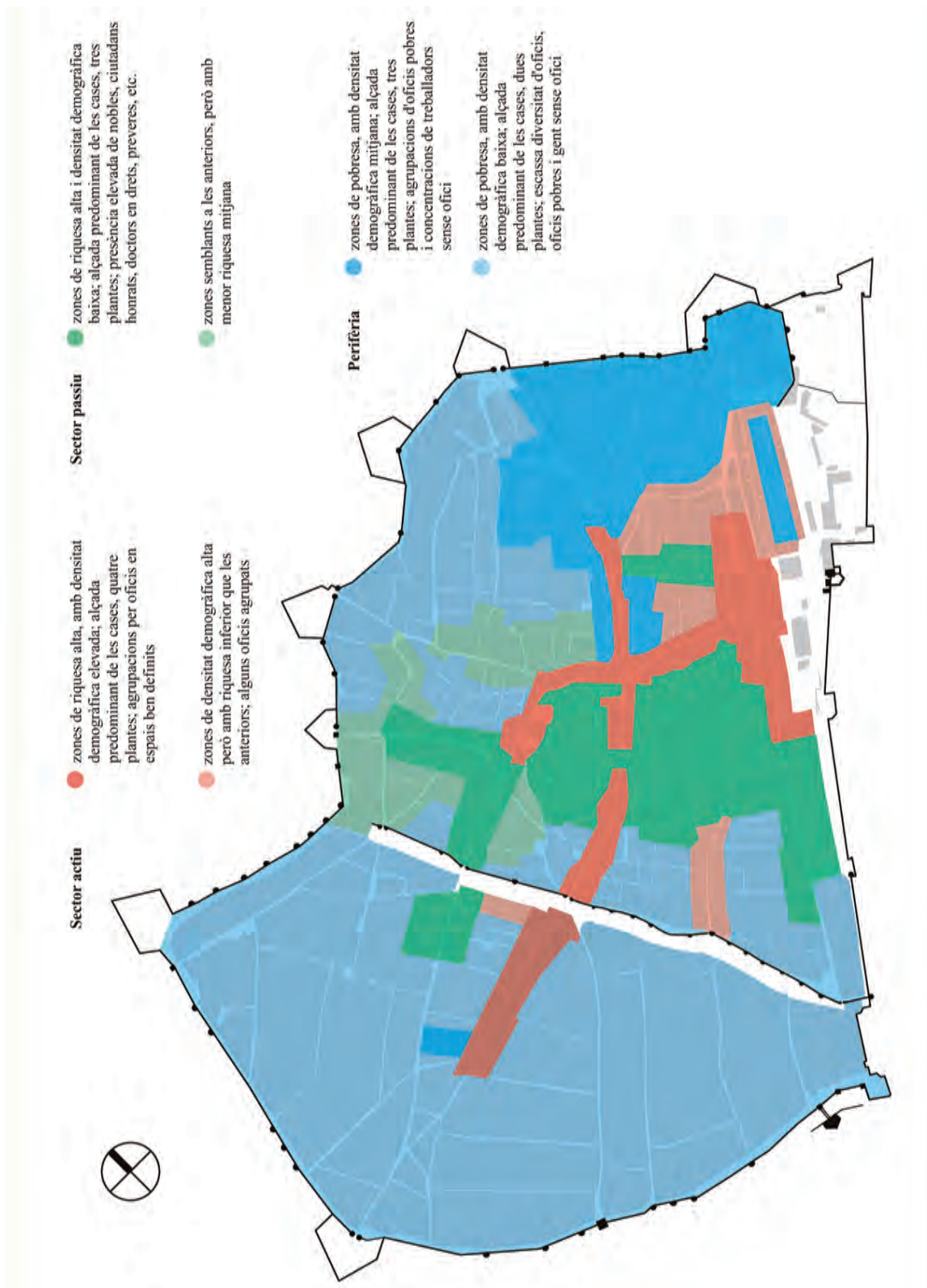

Figura 2
 Síntesi de l'estructura urbana, 1700.
 [Autor: A. Garcia Espuche]

TEXTOS EN CASTELLANO
SÍNTESIS

El contexto global de conocimiento

El conocimiento sobre el yacimiento del Born está vinculado en gran medida al que ya teníamos antes de excavar en el interior del antiguo mercado. Los trabajos de los últimos años han ampliado y mejorado este conocimiento, y facilitarán una difusión de un alcance impensable sin la existencia y la preservación de los restos arqueológicos.

El conocimiento hasta ahora acumulado sobre la ciudad y sobre el yacimiento del Born hay que abordarlo teniendo en cuenta las diferentes escalas posibles de aproximación, todas ellas presentes en el Born.

Resulta clave no perder de vista el conocimiento sobre el conjunto de la ciudad y sobre cada una de sus partes, y tener en cuenta toda su evolución. Barcelona era muy diversa, con diferencias de todo tipo que se podían apreciar cuando se pasaba de una zona cualquiera a las vecinas. Es imprescindible tener en cuenta el conocimiento sobre el global para entender las características y las funciones urbanas del área del yacimiento y de cada uno de los sectores que la componen.

Hay que ser conscientes de que el área del yacimiento del Born era un fragmento de ciudad formado por la suma de diferentes sectores de carácter muy diverso.

Conviene, además, situar el área del yacimiento del Born en el contexto del Quarter de Mar. Vale la pena referirse a la urbanización, *ex novo*, de una parte del Quarter de Mar efectuada a finales del siglo XIII y principios del XIV. Se trata del crecimiento urbano más notable del periodo en Cataluña y presenta un enorme interés por la forma como se planteó y produjo.

Para la comprensión del área del yacimiento, resulta también esencial tener en cuenta la evolución de la ciudad y del Quarter de Mar a finales del siglo XVII y principios del XVIII. En efecto, con la eclosión, a partir de 1670, de las actividades económicas basadas en los productos en alza, sobre todo el aguardiente y el tabaco, se produjo la transformación de la zona del Bornet y de la calle Bonaire, cada vez más central. El momento final de esta área del

yacimiento era claramente de transición entre la antigua situación, bastante periférica, y la nueva, más central.

Singularidades del yacimiento del Born

Supone una gran ventaja, desde el punto de vista del conocimiento y de la difusión, que el yacimiento del Born incluya áreas de carácter muy diverso. En él encontramos fragmentos de los tres componentes del tronco vertebrador de la actividad de la ciudad. Con todo, lo que ha resultado más determinante para el yacimiento del Born es la enorme información documental que se puede asociar a las personas y a las casas de su fragmento urbano. Se puede, gracias sobre todo a la documentación notarial, asociar una gran masa de información sobre los habitantes y sus actividades, sobre la estructura física de las casas, sobre los interiores de las viviendas y las tiendas, y sobre los objetos que en ellas se encontraban.

Un aspecto fundamental en el conocimiento que se deriva directamente del estudio de la documentación asociada al yacimiento es el hecho de disponer de información sobre las familias que vivieron en aquella zona en periodos anteriores a los momentos finales de su derribo. En muchas de las casas las podemos conocer, retrocediendo en el tiempo, hasta el siglo XVI, y en otras, hasta el siglo XIV. Este hecho dota el conocimiento sobre la zona del yacimiento de un componente esencial: la posibilidad de hacer análisis de evolución. Entre otras cosas, esta posibilidad permite confirmar la mejora constante de los niveles de vida a lo largo de todo el siglo XVII, especialmente en las capas medias y bajas de la sociedad.

Desde el punto de vista más global del conocimiento de los siglos XVI y XVII, el Born ha permitido sumar evidencias para acabar con el tópico de la “decaencia” del periodo.

Algunas lecciones del Born

Una cuestión fundamental que hay que tener presente en el estudio de una ciudad como Barcelona es la evidencia de su continua transformación

y, aún más, de la transformación incesante de todas sus viviendas. A veces en los yacimientos arqueológicos no se pueden apreciar cambios notables en las casas en el transcurso del tiempo, porque estos cambios no afectaron ni a los cimientos ni a los muros de carga. Sin embargo, a lo largo de los cuatro siglos de evolución del área del yacimiento del Born, las estructuras físicas estuvieron sometidas, al igual que todas las demás de la ciudad, a una enorme cantidad de modificaciones.

Otra consideración que hay que tener en cuenta con vistas al futuro es la imposibilidad, en muchos casos, de identificar arqueológicamente las actividades realizadas en las casas.

Muchas de estas actividades no dejan un rastro reconocible: es el caso, por ejemplo, de los trinquetes o espacios de juego abiertos al público. O no dejan un rastro fácil de advertir si no conocemos de antemano la existencia de dicha actividad.

Otro elemento que hay que tener en cuenta es la proporción y el contraste entre los objetos hallados en el yacimiento y los que realmente existieron a lo largo de los siglos en las casas estudiadas. Hay que saber que documentalmente podemos trabajar con una base de más de cincuenta mil objetos (sobre todo de los siglos XVI, XVII y principios del XVIII), que se encontraban en las viviendas de aquella zona. Esto permite realizar estudios cuantitativos y cualitativos muy sólidos. En esta comparación, no obstante, lo más relevante es el aspecto cualitativo. Como sabemos, una parte proporcionalmente importante de los objetos arqueológicos son objetos cerámicos. Y no podemos perder de vista que esto no puede proporcionarnos una idea adecuada de la economía, la cultura o la vida cotidiana del periodo.

Un componente fundamental de la metodología de investigación aplicada en el caso del Born (como en otros anteriores) es la confianza puesta en las capacidades explicativas de la microhistoria, aplicada tan masivamente como sea posible.

Sea como sea, la más clara conclusión que se puede extraer del Born es la necesidad de continuar la investigación del área del yacimiento, paralelamente

a la obligación de hacerlo para el conjunto de la ciudad. Ya ha quedado escrito varias veces que “la continuidad de la investigación es una de las condiciones imprescindibles para un futuro prometedor del Born”.

Las diversas intervenciones arqueológicas realizadas en el antiguo mercado del Born de Barcelona, en especial la efectuada entre 2001 y 2002, permitieron recuperar 8.000 m² de trama urbana de la Barcelona del año 1717. La destrucción de un fragmento importante de la ciudad para construir una ciudadela militar y una explanada que haría las funciones de zona de seguridad comportó la destrucción del 17 % de Barcelona. El yacimiento del Born representa sólo el 3% de todo lo que se derribó.

El yacimiento del Born es un fragmento de ciudad fosilizada, en el que casas, calles, tiendas y talleres *detuvieron* su evolución en la primera mitad del año 1717.

En concreto, en el Born, la excavación arqueológica dejó al descubierto sesenta casas, situadas en el interior de once manzanas diferentes, nueve calles y un tramo del Rec Comtal, con un urbanismo que tiene su origen entre finales del siglo XIII y principios del siglo XIV. La trama urbana del Born es heterogénea y la integran tres zonas con características propias. Una parte central regular, cuyo eje divisorio es la calle que va del Born al Pla d'en Llull, formada por manzanas de casas rectangulares y un trazado ortogonal. El área de poniente presenta una trama más irregular, ya que cuando se proyectó la urbanización, las manzanas y las calles tuvieron que adaptarse a una infraestructura preexistente, el Rec Comtal. Finalmente, en la zona de levante se aprecia un urbanismo de manzanas pequeñas y alargadas, con un tejido urbano mucho más denso que en las zonas anteriores.

El urbanismo que se aprecia en las tres zonas determinó los usos y las actividades que en ellas se desarrollaron.

Desde el origen del barrio hasta su derribo, en 1717, estas actividades se mantuvieron mayoritariamente.

En la zona de poniente se desarrollan actividades de tipo artesanal o preindustrial; la presencia del Rec Comtal contribuyó a la implantación de artesanos que necesitan el agua del canal de riego para desarrollar los diferentes procesos de su actividad y, posteriormente, verter los residuos generales. Desde el siglo XIV hasta el siglo XVIII, se han podido

identificar hornos, depósitos y elementos propios de estas actividades.

La zona central, con la presencia de una calle de grandes dimensiones, que conecta el centro de la ciudad con una de las puertas de la muralla, concentra la actividad mercantil y de ocio. En este punto del barrio se concentran las tabernas, los hostales, los espacios de juego y las tiendas.

La tercera zona es el denominado barrio de pescadores, una parte de la ciudad caracterizada por casas de pequeñas dimensiones y en la que residía la mayor parte de las familias relacionadas con los oficios del mar.

La red viaria del Born está formada por cinco calles principales y cuatro secundarias. El Bornet funciona como centro neurálgico de la zona y hace las funciones de receptor de los viandantes y de las mercancías procedentes de las demás calles, conectando así el centro con la periferia, la muralla y el barrio de pescadores. Las calles principales se pavimentaban con piedra y eran más anchas que las otras; las calles secundarias presentaban un pavimento de tierra apisonada y en algunos casos un pequeño empedrado en el acceso a la vivienda. El sistema de saneamiento varía en la mitad de poniente y la mitad de levante. En las zonas más próximas al canal de riego los residuos se vertían directamente o por medio de ramales, mientras que en el resto de los casos se combina la construcción de alcantarillas y fosas sépticas sin un patrón definido. Las casas documentadas en la última fase de vida del Born son el producto de la evolución y transformación hasta que alcanzan las características propias de una vivienda del siglo XVIII. En la mayoría de los casos esta evolución tiene a la compartimentación de los espacios y a la independencia para formar casas o tiendas de pequeñas dimensiones. A grandes rasgos podemos afirmar que de una casa original del siglo XIV se pueden llegar a generar tres o cuatro casas de pequeñas dimensiones o tiendas independientes.

Al tratarse de una zona periférica de la ciudad, abundan los tipos de casa intermedios. La mayoría de las casas documentadas en el yacimiento son de pequeñas dimensiones; sin embargo, también se pueden encontrar casas

**ENGLISH TEXT
SUMMARY**

The global context of knowledge

Knowledge about the El Born site is largely linked to the knowledge we had before excavating inside the old market. The work of the last few years has broadened and improved this knowledge and will facilitate its dissemination on a scale unthinkable without the existence and preservation of the archaeological remains.

The knowledge we had about the city and the El Born site must be examined bearing in mind the different possible levels of approach, all of them applicable there. It is essential not to overlook the knowledge about the whole of the city and its parts, and consider an overall evolution. Barcelona was highly diverse, with differences of all kinds that could be seen when moving from one area to another. It is indispensable to take into account the overall knowledge in order to understand the urban characteristics and functions of the area and each of its sectors. We must be aware that the area of the El Born site was a fragment of a city formed by highly diverse sectors. Moreover, we must locate the area of the El Born site within the context of the *Quarter de Mar* (Sea Quarter). It is worth referring to the *ex novo* urbanisation of part of this neighbourhood carried out in the late 13th and early 14th centuries. It is the most notable urban development of the period in Catalonia and is very interesting because of the way it was conceived and took place. To understand the site area, it is also fundamental to bear in mind the evolution of the city and the *Quarter de Mar* in the late 17th and early 18th centuries. Indeed, the emergence, from 1670, of economic activities based on increasingly more important products, mainly liquor and tobacco, coincided with the transformation of the area of El Bornet and Bonaire Street, which became increasingly central. The final moment of this area was clearly a transition from the old quite peripheral location to the new more central one.

Outstanding features of the El Born site

From the point of view of knowledge and dissemination, it is quite advanta-

geous that the El Born site encompasses areas of a highly diverse kind. We find fragments of the three fundamental components of the city's activity. Nevertheless, what has been more determining for the El Born site is the enormous documentary information that can be associated with the people and the houses of this urban fragment. Mainly thanks to the notarial documentation, it is possible to put together a great deal of information about the residents and their activities, about the physical structure and interiors of the houses and stores, and about the objects they contained.

A key aspect of the knowledge directly derived from the study of the documentation linked to the site is the fact of having information about the families who lived there in periods prior to the final moments of the demolition of the area. In many of the houses we can trace some of them back to the 16th century and others to the 14th century. This provides knowledge about the site area with an essential component: the possibility of analysing their evolution. Among other things, this possibility allows us to confirm the constant improvement of standards of living throughout the 17th century, especially in the middle and lower classes of society.

From the most global point of view of knowledge about the 16th and 17th centuries, El Born has made it possible to compile a body of evidence to put an end to the notion of the "decadence" of the period.

Some lessons from El Born

A fundamental issue to take into account in the study of a city such as Barcelona is the evidence of its ongoing transformation and, even more so, the incessant transformation of all its dwellings. Sometimes, on the archaeological sites, it is not possible to see notable changes in the houses over time, because these changes did not affect the foundations or the supporting walls. However, over the four centuries of evolution of the area of the El Born site, the physical structures were, like all the others in the city, extensively modified.

Another consideration to be born in mind in the future is the impossibility, in many cases, of archaeologically identifying the activities undertaken in the houses. Many of them have left no recognisable trace: this is the case, for instance, of the *triquets* or game courts open to the public. Or they have left no easily identifiable trace if we do not previously know about the existence of this activity.

Another element is the size of, and contrast between, the objects found on the site and those which actually existed over the centuries in the houses studied. It is important to realise that we can work on over 50,000 objects (mainly from the 16th, 17th, 18th and early 19th centuries) found in the dwellings of that area. This enables quantitative and qualitative studies of great solidity. In this comparison, however, the most relevant is the qualitative aspect. As we know, a proportionally important part of the archaeological objects are ceramic and this can provide a good idea of the economy, culture or daily life of the period.

A fundamental component of the research methodology applied in the case of El Born (and in other previous cases) is the confidence in the explanatory capacities of microhistory, applied as widely as possible.

In any case, the clearest conclusion we can draw from El Born is the need to continue research on the site area, in parallel with the obligation of doing so for the whole of the city. It has already been noted that "research continuity is one of the essential conditions for a promising future for El Born."

TEXTES EN FRANÇAIS
RÉSUMÉ

Le contexte global des connaissances

Les connaissances sur le gisement du Born sont liées, en grande partie, à ce que l'on savait avant les fouilles à l'intérieur du vieux marché. Le travail de ces dernières années a élargi et approfondi cette connaissance et facilitera une diffusion d'une portée inimaginable sans l'existence et la préservation des restes archéologiques.

Il faut aborder les connaissances accumulées jusqu'à présent sur la ville et sur le gisement du Born en tenant compte des différentes échelles d'approche possibles, toutes présentes au Born.

Il est essentiel de ne pas perdre de vue la connaissance sur l'ensemble de la ville et sur ses différentes parties et de tenir compte de l'évolution de l'ensemble. Barcelone était très variée et présentait des différences de toutes sortes que l'on pouvait apprécier lorsque l'on passait d'une zone quelconque à une zone voisine. Il est indispensable de tenir compte de la vision globale pour comprendre les caractéristiques et les fonctions urbaines de la zone du gisement et de chacun des secteurs qui le composent. Il faut être conscient que la zone du gisement du Born était un fragment de ville composé de la somme de différents secteurs au caractère très divers.

Il convient également de situer la zone du gisement du Born dans le contexte du *Quarter de Mar* (quartier de la mer). Cela vaut la peine de se reporter à l'urbanisation *ex novo* d'une partie du *Quarter de Mar*, qui s'est produite à la fin du XIIIe siècle et au début du XIVe. Il s'agit de la croissance urbaine la plus importante pour cette période en Catalogne. Elle présente un énorme intérêt à cause de la manière dont elle a été pensée et dont elle s'est produite. Pour la compréhension de la zone du gisement, il est essentiel aussi de tenir compte de l'évolution de la ville et du *Quarter de Mar* à la fin du XVIIe siècle et au début du XVIIIe. En effet, avec l'éclosion, à partir de 1670, des activités économiques basées sur les produits en augmentation, surtout l'eau de vie et le tabac, la zone du Bornet et de la rue de Bonaire se transforma et devint de plus en plus centrale. La période

finale de cette zone du gisement était clairement une période de transition entre l'ancienne situation, très périphérique, et la nouvelle, plus centrale.

Les traits singuliers du gisement du Born

Du point de vue de la connaissance et de la diffusion, il est particulièrement intéressant que le gisement du Born comprenne des zones à caractère très divers. Nous y trouvons des fragments des trois composantes de l'axe essentiel de l'activité de la ville.

Cependant, c'est l'abondante information documentaire que l'on peut associer aux personnes et aux maisons de ce fragment urbain qui a été la plus déterminante pour le gisement du Born. Grâce surtout à la documentation notariale, on peut associer une grande masse d'information sur les habitants et leurs activités, sur la structure physique des maisons, sur les intérieurs des logements, sur les commerces et surtout sur les objets qui s'y trouvaient.

Le fait de disposer d'information sur les familles qui vécurent dans cette zone au cours de périodes antérieures aux derniers moments de sa destruction est un aspect fondamental dans la connaissance qui découle de l'étude de la documentation associée au gisement. Dans bien des maisons, nous pouvons voir comment vivaient ces familles, en remontant le temps jusqu'au XVIe siècle et même parfois jusqu'au XIVe siècle. Ceci investit la connaissance de cette zone du gisement d'une composante essentielle : la possibilité de réaliser des analyses d'évolution et cela permet, entre autre, de confirmer l'amélioration constante des niveaux de vie tout au long du XVIIe siècle, et tout particulièrement dans les couches moyennes et basses de la société.

D'un point de vue plus global de la connaissance des XVIe et XVIIe siècles, le Born a permis de recueillir des preuves pour en finir avec l'idée de « décadence » de cette période.

Quelques leçons du Born

Lorsque l'on étudie une ville comme Barcelone, il faut toujours avoir présent à l'esprit l'évidence de sa transforma-

tion continue et, plus encore, de la transformation incessante de tous ses logements. Parfois, les gisements archéologiques ne permettent pas d'apprécier des changements notables dans les maisons au fil du temps parce que ces changements n'ont touché ni les fondations ni les murs porteurs. Mais, tout au long des quatre siècles d'évolution de la zone du Born, les structures physiques ont été soumises, comme toutes celles de la ville, à une énorme quantité de modifications.

Il faudra aussi tenir compte, dans le futur, du fait de l'impossibilité, dans bien des cas, d'identifier d'un point de vue archéologique les activités réalisées dans les maisons. Bon nombre d'entre elles ne laissent aucune trace reconnaissable : c'est le cas, par exemple, des triquets ou espaces de jeu ouverts au public. Ou bien, ils ne laissent pas une trace facile à percevoir si l'on ne connaît pas au préalable l'existence de cette activité.

Il faut aussi tenir compte d'un autre élément : la proportion et le contraste entre les objets trouvés sur le gisement et ceux qui existèrent réellement au cours des siècles dans les maisons étudiées. Il faut savoir que, sur le plan documentaire, nous pouvons travailler sur une base de plus de cinquante mille objets (appartenant surtout aux XVIe, XVIIe et début du XVIIIe siècles) qui se trouvaient dans les logements de cette zone. Ceci permet des études quantitatives et qualitatives très solides. Ici, cependant, c'est l'aspect qualitatif qui est le plus important. Comme nous le savons, une partie proportionnellement importante des objets archéologiques sont des objets en céramique. Et nous ne pouvons pas perdre de vue que cela ne peut pas donner une idée adéquate de l'économie, de la culture ou de la vie quotidienne de cette période.

Une composante fondamentale de la méthodologie de recherche appliquée dans le cas du Born (comme dans d'autres cas précédents) est la micro-histoire appliquée de manière aussi massive que possible.

Dans tous les cas, la conclusion la plus claire que l'on peut tirer du Born est le besoin de poursuivre la recherche dans

cette zone de gisement parallèlement à l'obligation de le faire dans l'ensemble de la ville. Ce n'est pas la première fois que l'on écrira : « la continuité de la recherche est une des conditions *sine qua non* pour un futur prometteur du Born ».

Les différentes interventions archéologiques effectuées sur l'ancien marché du Born de Barcelone, surtout celle qui a été réalisée entre 2001 et 2002, a permis de récupérer 8 000 m² de réseau urbain de la Barcelone de 1717. La destruction d'une portion importante de la ville pour construire une citadelle militaire et une esplanade qui servirait de zone de sécurité a impliqué la destruction de 17 % de Barcelone.

Le gisement du Born ne représente que 3 % de tout ce qui a été démoli.

Le gisement du Born est un fragment de ville fossilisée où les maisons, les rues, les commerces et les ateliers ont interrompu leur évolution dans la première partie de 1717.

Plus précisément, les fouilles archéologiques du Born ont laissé à découvert soixante maisons situées à l'intérieur d'onze îlots différents, neuf rues et une portion du Rec Comtal représentant une urbanisation dont les origines se situent entre la fin du XIIIe siècle et le début du XIVe. La trame urbaine du Born est hétérogène. Elle est formée de trois zones ayant leurs propres caractéristiques. Une partie centrale régulière, dont l'axe divisionnaire est la rue qui va du Born au Pla d'en Llull, formée d'îlots de maisons rectangulaires et d'un tracé orthogonal. La zone ouest présente une trame plus irrégulière car au moment où l'on en prévint l'urbanisation, les îlots et les rues durent s'adapter à une infrastructure préexistante, le Rec Comtal. Finalement, dans la zone est, on observe une urbanisation d'îlots petits et allongés, au tissu urbain beaucoup plus dense que dans les zones précédentes.

L'urbanisme que l'on peut observer dans les trois zones en a marqué l'utilisation et les activités qui s'y sont développées. Depuis l'origine jusqu'à la démolition du quartier en 1717, ces activités se sont maintenues.

Dans la zone ouest, se sont des activités de type artisanal ou préindustriel, la présence du Rec Comtal favorisant l'implantation d'artisans qui avaient besoin de l'eau du bief pour les différents processus de leur activité et, par la suite, pour pouvoir y rejeter les résidus généraux. Du XIVe jusqu'au XVIIIe siècle, il y avait des fours, des dépôts et des éléments propres à ces activités.

Dans la zone centrale, avec une rue de grandes dimensions qui relie le centre de la ville et l'une des portes des fortifications, se concentre l'activité mercantile et de loisirs. À cet endroit du quartier, on trouve les tavernes, les auberges, les espaces de jeu et les commerces.

La troisième zone, appelée le quartier des pêcheurs, est une zone caractérisée par des maisons de petites dimensions. C'est là que résidaient la plupart des personnes liées aux métiers de la mer. Le réseau de la voirie du Born est formé par cinq rues principales et quatre secondaires. Le Bornet fait fonction de centre névralgique de la zone et sert de récepteur des piétons et des marchandises qui y arrivent depuis les autres rues, mettant ainsi en connexion le centre et la périphérie, les remparts et le quartier des pêcheurs. Les rues principales étaient pavées de pierre et leur largeur était supérieure aux autres rues.

Les rues secondaires étaient en terre battue et, dans certains cas, il y avait une courte partie pavée pour l'accès à la maison. Le système d'assainissement employé variait entre la moitié ouest et la moitié est. Pour ce qui est des zones les plus proches du bief, on jetait directement les déchets dans ce dernier ou dans ses ramifications, alors que, dans le reste des cas, on combinait la construction d'égouts et de fosses septiques sans modèle défini.

Les maisons documentées dans la dernière phase de vie du Born sont le produit de l'évolution et de la transformation vers les caractéristiques propres à une maison du XVIIIe siècle.

Dans la plupart des cas, cette évolution tend à une compartimentation des espaces et à l'indépendance jusqu'à former des maisons ou des commerces de petites dimensions. En général, nous pouvons affirmer qu'une maison originale du XIVe siècle pouvait être transformée en trois ou quatre de petites dimensions ou en commerces indépendants.

Comme il s'agissait d'une zone périphérique de la ville, on trouve en abondance des maisons de type intermédiaire. La plupart des maisons documentées sur les fouilles sont de petites dimensions. Mais on peut aussi y trouver des maisons de plus de 300 m² par étage. Les plus petites maisons du Born ont un type caractéristique : elles sont